

פסוק מבולגן? לאו דווקא

דבר תורה פרשת וארא, ד"ר חזות גבריאל

שמות פרק ז, פסוק יט

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה אָמַר אֶל־אַהֲרֹן קַח מַטְּעֵן וְנִטְהַרְתָּ עַל־מִיַּמֵי מִצְרַיִם עַל־נְהַרְתָּם| עַל־יַאֲרֵיָהֶם וְעַל־אַגְמֵיהֶם וְעַל כָּל־מְקוֹה מִיַּמֵּיהֶם וְיִהְיוּ־דָם וְהָיָה דָם בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרַיִם וּבְעֵצִים וּבְאֲבָנִים:

פירוט מצבי הצבירה של המים שילקו בדם מעורר תמיהה לאור העובדה שהמילים 'מימי מצרים' כוללים גם נהרות, יאורים, אגמים ומקוואות. זאת ועוד, מה משמעות הצגת העצים והאבנים כחטיבה נפרדת?

התעמקות בתכני הפסוק מעלה מבנה ייחודי ומעניין. מימי מצריים ('כללא קמאי') הוא ביטוי כללי (כלל). נהרות, יאורים ואגמים, הם דוגמאות למקורות מים טבעיים (פרט). 'ועל כל מקוה מימיהם' הוא כלל נוסף ('כללא בתרא'), המרבה את כל סוגי המקווים של המים. זהו המבנה הלשוני המקראי שבו מטפלת מידת 'כלל ופרט וכלל'. הניסוח בברייתת המידות של רבי ישמעאל המורה לנו כיצד לנהוג במבנה זה הוא: "אי אתה דן אלא כעין הפרט". ניתן להבין את ההוראה כך: הכללים שבשני צידי המבנה מרבים את המשמעות אל מעבר למה שכלול בפרט. המשמעות הינה הכללת מים שנקוו על ידי אדם. לולא 'כללא בתרא', המבנה היה 'כלל ופרט' שמשמעותו הינה שלא נהיו דם אלא המים שבמקורות הטבעיים.

המבנה והתבונה מוצגים בשמות רבה (שנאן) פרשת וארא, פרשה ט:

אמר ר' יוסי בר אבין: כלל ופרט וכלל - אי אתה דן אלא כעין הפרט. על מימי מצרים (שמות ז') - הרי זה כלל א'; על נהרתם על יאריהם ועל אגמיהם (שם, שמות ז') - הרי זה פרט; ועל כל מקוה מימיהם (שם, שמות ז') - הרי זה כלל אחר. מה אתה מרבה? כל הדומין להם.

מידה זו ('כלל ופרט וכלל') מופיעה בייג המידות של רבי ישמעאל אך אינה מופיעה ברשימת ל"ב המידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי המסווגות בדרך כלל כמידותיו של מדרש האגדה. האמירה - "אי אתה דן אלא כעין הפרט" נראית כהנחיה כיצד לנהוג ולא כחלק משמה של המידה. מנגנון הפעולה של מידות 'כלל ופרט' (והמקבילות מדבי רבי עקיבא - 'ריבוי ומיעוטי'), סבוך למדי ותלוי בפירושים שונים (סוגיות חולין סו ונזיר לה), ובתשובה לשאלה: האם כללא קמא עיקר? או כללא בתרא עיקר? (ראו: 'מידה טובה', מיכאל אברהם, חזות גבריאל, כרך א, עמ' 194 ואילך).

מחוץ למבנה של 'כלל ופרט וכלל', התורה מוסיפה גם את - וְהָיָה דָם בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרַיִם וּבְעֵצִים וּבְאֲבָנִים. אלו הם המים שבכלים הביתיים שאינם נכללים בתוצאת הדרש ועליהם יש אמירה מפורשת. במדרש הגדול לספר שמות (האפפמאנן) לרבי דוד בן עמרם העדני, עמ' 62, מצאנו ביטוי מפורש לכל הנ"ל:

'ובעצים ובאבנים'. מה ת"ל? והלא כבר נאמ' 'ועל כל מקוה מימיהם'? אלא מיכאן שהמים השאובין שבכלים אין נקראין מקוה מים. והוא שאמרו חכמים: מים שאובין

מקבלין טומאה והמקוה אינו מקבל טומאה, לכך נאמר: 'ובעצים ובאבנים' - אלו מים שאובים. 'ועל כל מקוה מימיהם' אלו מים שאינן שאובין. אין לי אלא מים שבאבנים ושבועצים, מנין לכל המים השאובין שבכל הכלים שנהפכו? ת"ל: 'הפך את מימיהם לדם'. אף מימי כל הפירות השאובין, כיון שהן נסחטין נעשים דם, שנאמר 'ובעצים ובאבנים'.

עתה צא ולמד, הסדר בפסוק מדויק ברמה מתימטית. לשאלה 'הקשה' אם התוצאה הסופית של הפסוק הינה כי בסופו של דבר כל המים שבמצרים הפכו להיות לדם, מדוע יש צורך במבנה מתימטי זה? שתי תשובות בדבר. במישור המחשבתי - הדרשן ביקש לבחון האם המכות פגעו גם במעשיו של הקב"ה? הניסוח המקראי הוא המזמין והמאפשר מלכתחילה דיון מסוג זה. במישור ההלכתי - לומדים מכאן כי מים שאובין מקבלים טומאה והמקוה אינו מקבל טומאה. זו גם ההצדקה לשימוש במידת דרש הנוהגת רק בהלכה ולא באגדה.